

Proměny vzdělávání učitelů v českých zemích

Úvod

Uvádí se, že v České republice je 99 % procent obyvatel gramotných [1]. Jinými slovy má téměř každý zkušenosti s českým školstvím. Ke školství neodmyslitelně patří učitelé. Vnímáme je jako odborníky, kteří připraví nás či naše ratolesti na nadcházející život. Kterí je vzdělávají.

Jak jsou však na svou profesi připravováni učitelé? A jak se jejich příprava proměňovala v průběhu dějin?

V tomto textu se pokusíme uvést stručný přehled toho, jak se měnily požadavky kladené na vzdělání učitelů v českých zemích v průběhu dějin.

Vzdělávání učitelů pro primární vzdělávání

S naším přehledem začneme v druhé polovině 18. století. Nechceme se samozřejmě tvářit, že dříve na českém území žádné školy nebyly. Ovšem roku 1774 byl panovnicí Marií Terezií vydán *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařských dědičných zemích*. Byla to právě tato školská reforma, která v českých zemích zavedla povinnou školní docházku pro všechny (bez ohledu na pohlaví) ve věku 6 až 12 let [2] a zvýšila tak potřebný počet učitelů. Tato reforma také zavedla tři typy škol, jež jsou obsaženy v jejím názvu.

Krátce nato byla také vydána *Knih metodní*, která obsahovala požadavky na vzdělání učitelů. Každý učitel tak musel ovládat náboženství a trivium (gramatiku, rétoriku, logiku a filozofii), popřípadě také zeměpis, dějepis a zemědělství. Učitel měl vládnout pěti částmi tzv. pravé zaháňské metody: hromadnému vyučování, pospolnému čtení, dovedení žáků k samostatnému závěru vhodnými otázkami, vypracování výtahu z probraného učiva a slabikovacímu způsobu (tj. zapsat na tabuli začáteční písmenu slov, která se žáci měli naučit nazpaměť) [3]. Aby uchazeč o učitelské povolání prokázal, že splňuje požadavky, musel absolvovat přípravný kurz, tzv. preparandy, který pro učitele na triviálních školách trval tři měsíce a pro učitele

škol hlavních půl roku [2]. Těchto kurzů se museli zúčastnit i ti, kteří v době vydání reformy již vyučovali [3]. Délka preparand se postupně prodlužovala [3].

Téměř sto let po tereziánské školské reformě byly předchozí typy škol nahrazeny školami obecnými a měšťanskými, které oproti svým předchůdcům nabízely širší okruh vzdělání. To s sebou přineslo i vyšší nároky na vzdělání učitelů. Vznikly tak čtyřleté učitelské ústavy, kde budoucí učitelé studovali předměty vyučované na obecných a měšťanských školách a pedagogiku. V průběhu studia také hospitovali a konali výstupy na tzv. cvičných školách. Po absolvování učitelského ústavu mohli učitelé učit na obecných školách, pro výuku na měšťanských školách byla potřebná ještě další zkouška [3].

Učitelské ústavy byly však středoškolské instituce a řada učitelů volala po vysokoškolském vzdělání. Tento požadavek však dlouho zůstával nezrealizován, vzniklo tak alespoň několik soukromých institucí představujících nadstavbu k učitelským ústavům [4].

Vyššího vzdělání se učitelé dočkali až po druhé světové válce. Vznikly pedagogické fakulty při univerzitách, kde od školního roku 1946/1947 budoucí učitelé absolvovali šestisemestrální studium [5].

V 50. a 60. letech 20. století bylo vzdělávání prvostupňových učitelů přeneseno na pedagogická gymnázia a později na pedagogické instituty. Znamenalo to však pokles kvality československého školství, a tak se v polovině 60. let navrátila příprava učitelů na pedagogické fakulty [5].

Dále se jemně upravovala podoba přípravy učitelů primárních škol. Studium se prodloužilo, přidal se a následně zase ubral jeden druhostupňový předmět [5], až postupně dospělo do dnešní podoby, kdy učitelé na prvním stupni musí mít vysokoškolské vzdělání „v akreditovaném magisterském studijním programu v oblasti pedagogických věd zaměřené na přípravu učitelů prvního stupně základní školy“ (citováno z [6]), či splňovat jinou podmínku uvedenou v [6].

Vzdělávání učitelů pro sekundární vzdělávání

Na rozdíl od učitelů primárních škol byli budoucí učitelé škol sekundárních (což v té době byly gymnázia a reálné školy) vzdělávání vysokoškolsky. Většina z nich studovala na filozofické fakultě (další možností byly např. přírodovědecké fakulty). Jejich vzdělávání bylo poprvé upraveno roku 1849 tzv. provizorním zákonem. Po

tomto roce z jejich studia vymizela pedagogická a psychologická část a zůstala pouze ta odborná. Budoucí učitelé studovali kombinaci dvou (případně tří) oborů [3].

Budoucí učitelé měli předepsaný počet povinných zkoušek, které museli v rámci svého čtyřletého studia splnit, než se mohli přihlásit ke státní zkoušce (aby byli ke zkoušce připuštěni, museli splnit ještě několik dalších podmínek). Ta měla tři části: „1. domácí práce z aprobačních předmětů, 2. klauzurní práce z aprobačních předmětů v celkovém rozsahu dvanácti hodin a 3. ústní zkouška“ (citováno z [3]). Po úspěšném složení této závěrečné zkoušky obdrželi vysvědčení, jež je opravňovalo učit na gymnáziích.

V roce 1856 byl vydán *definitivní zkušební řád*, který do vzdělávání budoucích učitelů navrátil pedagogickou a psychologickou složku.

Po dokončení vysoké školy musel čerstvě dostudovaný učitel absolvovat roční praxi, při níž byl svěřen zkušenějšímu učiteli, v jehož hodinách měl hospitovat a později provádět samostatné výstupy [3].

V následujících letech bylo studium budoucích učitelů sekundárních škol prodlouženo o rok a zase zkráceno o půl roku. Z důvodu nedostatku pedagogů na středních školách byly také zmírněny podmínky pro připuštění ke státní zkoušce a jejímu úspěšnému absolvování (např. student vypracovával práci pouze z jednoho aprobačního předmětu a klauzurní práce se zjednodušila) [3].

K opětovnému zpřísnění podmínek došlo roku 1911, kdy byly školskou reformou k tradičním typům škol přidány reálná gymnázia a reformní reálná gymnázia. Tato reforma s sebou kromě prodloužení studia a obnovení původní podoby státní zkoušky přinesla zvýšení počtu možných aprobací a tzv. rozšířený zkušební rok, v jehož průběhu měli učitelé na školách nejen vykonávat praxi, nýbrž také pokračovat v teoretickém studiu [3].

Krátce po vzniku Československé republiky došlo v zájmu zvýšení počtu učitelů na středních školách ke zrušení zkušebního roku, který byl o něco později nahrazen tzv. čekatelským rokem, během něž čerstvě dostudovaný učitel vyučoval za snížený plat [3].

Od počátku 30. let 20. století museli uchazeči o učitelské povolání v rámci svého studia absolvovat dvě státní zkoušky – na konci 2. a 4. roku studia. Byly stanoveny požadavky pro připuštění k nim, k těmto požadavkům patřilo i studium psychologie a pedagogiky. Vzdělávání učitele ovšem nekončilo složením druhé státní zkoušky. Po třech letech praxe musel složit ustanovující profesorskou zkoušku [3].

Po konci 2. světové války se budoucí učitelé sekundárních škol mohli vzdělávat i na pedagogických fakultách, ty však byly v 50. letech zrušeny. Navíc došlo k omezení fakult, které měly ve vzdělávání středoškolských učitelů tradici. Vzdělávání středoškolských učitelů tak přešlo na vysoké školy pedagogické. Tento stav netrval dlouho. Koncem 50. let se učitelé opět mohli vzdělávat na tradičních fakultách anebo mohli zvolit nově zřízené fakulty matematicko-fyzikální či tělesné výchovy a sportu. O několik let později došlo také k obnovení pedagogických fakult [3].

Po reformě z roku 1976 trvalo studium učitelů sekundárních škol pět let. Kromě aprobačních předmětů, psychologie a pedagogiky museli studovat také marxismus-leninismus, ruštinu a jeden neslovanský jazyk, brannou a tělesnou výchovu a biologii dítěte. Praxi budoucí učitelé absolvovali v průběhu studia [7].

Po sametové revoluci byly předměty marxismus-leninismus a branná výchova vyškrtnuty ze studijních plánů [7].

Současné studium budoucích druhostupňových a středoškolských učitelů na vysokých školách je na rozdíl od studia prvostupňových učitelů rozděleno na bakalářské a magisterské studium. Toto studium ovšem není jedinou možností, jak se stát učitelem na sekundární škole, ekvivalentní podmínky (jako např. studium oboru, který odpovídá charakteru vyučovaného předmětu a následné doplnění pedagogického vzdělání) jsou uvedeny v [6].

Vzdělávání učitelů pro předškolní vzdělávání

Může se zdát zvláštní, že předškolní vzdělávání zařazujeme až po dvou stupních, které na něj ve školském systému navazují. Důvod je prostý. Předškolní vzdělávání má na našem území nejkratší tradici. První předškolní zařízení vznikala ve 30. letech 19. století a zpočátku od svých zaměstnanců (či spíše zaměstnankyň) nevyžadovala žádnou kvalifikaci [8].

To se změnilo roku 1832 zřízením pražské opatrovny Na Hrádku. Zdejší vychovatelky museli umět mluvit a psát česky a německy, mít teoretické i praktické pedagogické vzdělání a být morálně a občansky bezúhonné. Opatrovna Na Hrádku se tak stala vzorem pro ostatní a pomáhala vzdělávat budoucí vychovatelky [9].

Pojem „školka“ jako označení předškolních opatroven poprvé použil ve svých pracích ředitel opatrovny Na Hrádku [8] a od poloviny 19. století tento pojem začal běžně používat [9].

Vychovatelkám, které se ve školkách staraly o děti ve věku od dvou let, se začalo říkat pěstounky a od roku 1869 po nich bylo na základě říšského zákona vyžadováno čtyřleté studium na učitelských ústavech. V 70. letech 19. století bylo studium pěstounek na učitelských ústavech zkráceno na rok, po roce 1914 se prodloužila na dva roky [9].

V období první republiky pracovnice ve školkách, pro něž se ustálilo označení učitelky, začaly volat po vysokoškolském vzdělání. Toto přání však zůstávalo vládou nevyslyšeno. Za pomoci několika univerzitních profesorů si tak učitelky mateřských škol zorganizovaly vysokoškolské kurzy samy. Ve 30. letech vznikla jako centrum dalšího vzdělávání Studovna učitelek mateřských škol [8].

Roku 1946 bylo učitelkám mateřských škol zákonem umožněno získat vysokoškolské vzdělání [8]. Jejich studium na pedagogických fakultách bylo dvouleté [9]. Jak jsme však zjistili již v předchozích částech, pedagogické fakulty byly v 50. letech zrušeny. Vzdělávání učitelek mateřských škol se tak vrátilo na střední odborné pedagogické školy [8].

Od 70. let mohly budoucí učitelky v mateřských školách opět studovat na pedagogických fakultách. Studium probíhalo nejprve jako prezenční v délce čtyř let, později jako dálkové pětileté. V současnosti je vysokoškolské studium učitelek mateřských škol bakalářské [8].

Od 90. let minulého století mají budoucí učitelky v mateřských školkách ještě třetí možnost kvalifikace. Kromě středoškolského a vysokoškolského studia mohou absolvovat také vyšší odborné školy a být tak diplomovaný specialista [8].

Na závěr: co bude dál?

Jak je zřejmé z předchozího textu, vzdělávání učitelů prošlo v minulosti složitým vývojem. Přestože dnes považujeme za samozřejmé, že základoškolští a středoškolští učitelé mají vysokoškolské vzdělání, není tomu tak dlouho. A další změny na sebe nejspíše nenechají dlouho čekat.

V rámci strategie 2030+ má být do roku 2026 studium budoucích učitelů více zaměřené na praxe [10].

Již několik let se také řeší nedostatek učitelů, objevují se tak návrhy, aby bylo z požadavků na kvalifikaci učitelů odstraněno pedagogické vzdělání. Tato výjimka ostatně již existuje pro vyučující cizích jazyků, jak se můžeme dočíst v [6]:

„Pedagogický pracovník, pro kterého je příslušný cizí jazyk rodným jazykem nebo který jej ovládá na úrovni rodného jazyka, splňuje pro účely tohoto zákona předpoklad odborné kvalifikace pro výuku konverzace v tomto cizím jazyce, získal-li alespoň střední vzdělání s maturitní zkouškou, nebo pro výuku tohoto cizího jazyka, získal-li vysokoškolské vzdělání.“

At' už tedy budou změny v přípravě učitelů v budoucnu jakékoli, doufejme, že nebudou provedené na úkor kvality. Bohužel, historie nám ukazuje, že i to se někdy stává.

Použité zdroje

- [1] The World Factbook: Czechia. *CIA.gov* [online]. [cit. 2022-03-09]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/czechia/#people-and-society>
- [2] Osvícenské školské reformy v českých zemích. KASPER, Tomáš a Dana KASPEROVÁ. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2429-4.
- [3] VÁŇOVÁ, Růžena. Vzdělávání učitelů v českých zemích. VALIŠOVÁ, Alena a Hana KASÍKOVÁ, ed. *Pedagogika pro učitele*. 2. vydání. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-3357-9.
- [4] Historický vývoj profese učitelství. PRŮCHA, Jan. *Učitel: Současné poznatky o profesi*. Praha: Portál, 2002, s. 9-15. ISBN 80-7178-621-7.
- [5] UHLÍŘOVÁ, Jana. Vzdělávání učitelů pro primární školu (1. stupeň) po 2. světové válce v proměnách času (do r. 1989). *Pedagogika*. 2011, **61**(4), 344-357.
- [6] Aktuální znění zákona o pedagogických pracovnících k 1. září 2012. *MŠMT.cz* [online]. [cit. 2022-03-09]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/dokumenty/aktualni-zneni-zakona-o-pedagogickych-pracovnicich-k-1-zari>
- [7] ČERNOCHOVÁ, Zdeňka. *Historie učitelství a současná pedeutologie*. Brno, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií, Institut mezioborových studií Brno. Vedoucí práce Doc. PhDr. Miloslav Jůzl Ph.D.
- [8] Proměny výchovy předškolního dítěte. OPRAVILOVÁ, Eva. *Předškolní pedagogika*. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5107-8.
- [9] ZORMANOVÁ, Lucie. Vzdělávání učitelů předškolních zařízení v českých zemích z historického pohledu. *Metodický portál RVP.cz* [online]. [cit. 2022-03-15]. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/N/21369/VZDELAVANI-UCITELU-PREDSKOLNICH-ZARIZENI-V-CESKYCH-ZEMICH-Z-HISTORICKEHO-POHLEDU.html>
- [10] Pregraduální příprava učitelů. *Edu.cz* [online]. [cit. 2022-03-15]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/pregradual/#uvod>